

Restaurarea unei cărți manuscrise de tip bizantin din secolul al 16-lea

Fa Lili Eszter

Introducere

Sârbii în secolele al 16-lea și 17-lea refugiându-se dinspre nord din fața turcilor, s-au stabilit pe teritoriul Regatului Ungariei, pe lângă Dunăre. Aceste comunități sârbești au adus cărți, pe care le-au copiat și legat în Ungaria. Aceste legături au preluat câteva elemente ale tehnicii locale de legătură, în așa fel tradiția destul de conservativă bizantină s-a amestecat cu tehnica nouă, vestică. Sârbii din Ungaria nu au avut tipografie proprie, cărțile liturgice cu litere chirilice le-au aprovizionat în special de la tipografi sârbi din Veneția, respectiv de la negustori ucrainieni, polonezi și ruși de cărți. De obicei cărțile tipărite care au fost foarte uzate și degradate le-au înlocuit cu manuscrise.

Caracteristicile legăturilor bizantine constă în cusătura lanț, respectiv cașerarea cotorului cu pânză, trecută și pe scoarțele de lemn. De a lungul canturilor scoarțelor de lemn sunt șanțuri, iar capitalband-ul este ieșit din planul copertei. Legăturile de cărți sunt de obicei împodobite cu ornamente imprimate la rece cu timbru individual sau liniar, înzestrate cu ferecături metalice și închizătoare de preferință în formă de cârlig, cu curelușă împletită plat, din trei fire (*fig. 1.*) Cartea studiată prezintă caracteristicile amintite.

Cartea restaurată este o legătură originală pur bizantină, contemporană cu manuscrisul (*foto 1*). În Muzeul Regelui Sfântul Ștefan din Székesfehérvár (Alba Regală) se păstrează 22 cărți liturgice sârbești aflate anterior în posesia bisericii sârbești din Adony. Volumele au ajuns în 1913 în colecția bibliotecii muzeului. Cartea manuscrisă Triod, cu litere chirilice, este o carte liturgică realizată probabil pe la sfârșitul secolului al 16-lea, care păstrează legătura originală, neschimbată.

Textul a fost scris pe hârtie obținută la presă manuală, cu cerneală neagră și roșie, apoi organizat în coli, iar cele trei șnituri ale cărții au fost colorate în roșu. Învelitoarea întreagă de piele are stil tipic bizantin: cusătură lanț; cotor cașurat cu pânză; capitalband-uri ieșite, etajate de culoare roșie și verde; șanț de-a lungul muchiilor; curelușe împletite plat cu trei fire; împodobire cu motive imprimate la rece și cu liniar (*foto 2*).

Muchiile scoarțelor legăturii sunt rotunjite de-a lungul șanțurilor de articulație. Blocul de carte a fost la fel rotunjit, iar cele trei șnituri ale cărții erau drepte, fapt ce demonstrează că rotunjirea a fost efectuată înaintea tăierii pe trei margini. Șanțul este prezent pe toate cele trei muchii ale scoarțelor, în care este trecută învelitoarea de piele. Dimensiunea blocului de carte și a scoarțelor este identi-

că, nu există muchie. Capitalband-urile sunt ieșite din planul copertelor, pornesc de la muchia scoarței și se termină pe partea cealaltă. Suportul capitalband-ului a fost realizat după cașurarea cotorului cu pânză (*foto 3–4*).

Volumul are lățime de 21 cm și înălțime de 29,3 cm. Scoarțele sunt de 1cm, cotorul 5 cm, iar șnitul longitudinal împreună cu scoarțele are 6,5 cm grosime. Grosimea blocului de carte este de 4,4 cm și are 398 de pagini.

Starea de conservare a cărții înainte de restaurare

Învelitoarea de piele a fost murdară, în special în șanțurile scoarțelor groase. Pielea și-a pierdut din conținutul de umiditate, s-a uscat și s-a crăpat, în urma depunerilor superficiale de murdărie și de praf. Învelitoarea s-a rupt, s-a degradat și a devenit fragmentar pe zonele cele mai expuse, în special pe colțuri, de-a lungul șanțului de articulație, pe partea superioară și inferioară a cotorului. Curelușele de piele împletite ale închizătoarelor cu cârlig s-au rupt și au dispărut împreună cu închizătoarele. Perechile închizătoarelor, adică știfturile metalice s-au păstrat în șanțul scoarței anterioare. Datorită uscării pielii, cartea se afla în poziție căscată, iar scoarțele erau trase de învelitoarea de piele spre cotor, fapt ce a determinat ieșirea șnitului longitudinal al blocului de carte din coperte.

Forțașurile, care probabil nu au fost lipite, fixate total, s-au pierdut ori au fost tăiate (*foto 5*). Cartea a suferit inundații, partea inferioară s-a degradat în urma umidității și mucegăirii: foile au devenit sfărâmate, degradate, și-au pierdut din conținutul de clei.

Lipsurile de diferite dimensiuni, încrețiturile și sfărâmarea, muierea hârtiei este prezentă pe primul sfert al volumului, respectiv în cazul ultimelor coli. Suportul scrisului este hârtie obținută la presă manuală, a cărei suprafață prezenta depuneri de praf, pete uleioase, și de ceară (*foto 6–7*).

Cerneala roșie, păstoasă s-a migrat pe multe locuri, cum se vede și pe foaia de titlu, probabil în urma unei curățiri neadecvate cu cârpă umedă (*foto 8*). Testele de solubilizare au arătat că cerneala neagră este sensibilă la apă. Pe marginile foilor se văd mențiuni de culoare brună, scrise probabil cu cerneală ferogalică, care nu au fost sensibile la apă.

Scopul restaurării

Scopul conservării și restaurării era redarea funcțiunii (citire, expoziție) și prevenirea degradării cărții, ținând

cont de principiul minimei intervenții (ceea ce privește soluțiile tehnice, folosirea materialelor noi și tratamentele cu chimicale) și de principiul reversibilității (substanțele folosite să nu degradeze originalul și să fie ușor de îndepărtat). Fiind vorba despre un tip de legătură specifică, rară în colecțiile din Ungaria, restaurarea a fost anticipată de consultații cu alți colegi restauratori de carte.

Ca un posibil proces de restaurare a cărții a fost discutat desfacerea în coli a cărții, consolidarea foilor sfărâmate prin reîncliere și cașurare, apoi completarea lipsurilor prin turnare cu hârtie, aranjarea foilor desprinse, completarea pielii cotorului, urmat de pregătirea blocului de carte cu tehnica originală prin coasere lanț. Însă restaurarea totală a cărții nu a constat din desfacerea legăturii originale, ci prin menținerea în integru a blocului de carte. Motivul esențial împotriva desfacerii cărții a constituit valoarea artistico-istorică a legăturii de tip bizantin (dimpotriva stării fragmentare a acesteia), care prezintă o raritate în colecțiile din Ungaria. Păstrarea urmelor originale de 400 sute de ani ale tehnicii de execuție, respectiv a cusăturii au fost principiile prioritare pe parcursul restaurării.

Restaurarea

Curățirea uscată

Tratarea umedă a fost exclusă în lipsa desfacerii scoarțelor și blocului de carte. Foile au fost murdare în special pe margini, iar mijlocul lor era într-o stare de conservare destul de bună. Partea inferioară a foilor în urma inundațiilor și mucegăirii anterioare și-a pierdut conținutul de clei. Acestea s-au sfărâmat grav, răsfoirea lor a devenit aproape imposibilă. Din această cauză curățirea uscată trebuia să fie efectuată cu multă precauție. Colile puteau fi curățate pas cu pas, prin susținerea scoarței cărții. Curățirea părții de mijloc a foilor a fost efectuată cu gumă moale de șters de tip Factis S 20, iar marginile cu burete din latex. Foile însăși au avut ca susținere plăci folosite la legătorie de carte în timpul curățirii uscate. Îndepărtarea resturilor de gumă a fost foarte importantă, cu scopul de a evita lipirea acestora pe suprafața foilor, ori ajungerea resturilor în cotorul cărții.

Reîncliere

Înclierea cu amidon este caracteristică hârtiilor de tip oriental. Blocurile de carte ale legăturilor manuscrise sârbești/ grecești investigate, de preferință sunt pregătite din astfel de hârtie. Foile își capătă puțin luciu mătăsos. Pe zonele unde hârtia a fost udată și mucegăită și și-a pierdut conținutul de clei, acest luciu a dispărut, însă în mijlocul foilor s-a păstrat.

Reînclierea a fost inevitabilă pentru a oferi hârtiei stabilitate, rezistență pentru a putea fixa, menține completările.

Pentru reîncliere a părut adecvat amestecul de adezivi din mai mulți polimeri naturali. Scopul era consolidarea

potrivită a foilor, evitând formarea halourilor de apă și ondularea, care sunt determinate în special de amestecurile de adezivi cu conținut de alcool. Probele de solubilizare înaintea înclierii au arătat că cerneala neagră este destul de rezistentă la alcool de 70% și de 96%, însă liantul s-a umflat puțin. Cerneala roșie a fost nerezistentă la apă, iar liantul s-a umflat mai repede la alcool. Pata de cerneală migrată pe foaia de titlu pare să fie rezultatul unei încercări anterioare de curățire: cerneala umflată în contact cu chimicală apoasă, s-a migrat, s-a pătat în urma efectului mecanic. La încliere amidonul, folosit la tehnica originală, trebuia inclus, acesta putând fi utilizat doar în emulsie apoasă, iar în cazul prezent trebuia aleasă o soluție care necesită cât mai puțină umiditate.

Amestecurile încercate au fost următoarele: Tylose MH300P (metilhidroxietilceluloză): soluție de 2% dizolvată în alcool-etilic de 70% și de 96%, respectiv KLUCEL G (hidroxipropil celuloză): soluție de 2% dizolvată în alcool etilic de 70% și de 96%.

Soluțiile de alcool etilic de 96% nu au fost potrivite în niciunele dintre derivatele de celuloză, acestea s-au uscat și au uscat prea repede. A fost nevoie de puțină umiditate prezentă în soluția de alcool etilic de 70%. Amândoi adezivi au oferit hârtiei destulă încliere, dar Klucel-ul a avut un film mai apropiat aspectului lucios- mătăsos al originalului.

Alegerea soluției de alcool-etilic de 70% a fost motivată și prin faptul că efectul cel mai ridicat ca dezinfectant este la concentrația amintită. De-a lungul îndoierilor interioare ale colilor erau prezente mai multe decolorări negre și colonii uscate de mucegai, iar pe șnitul anterior puteau fi observate petele/ bulinele negre ale activității odionioare a mucegaiului.

Înclierea a fost efectuată pe coli susținute de hârtie absorbantă pentru a evita ondularea și formarea halourilor de apă. După încliere și deshidratare, uscarea rapidă a colilor a fost realizată prin suflarea cu aer cald. Uscarea rapidă a fost motivată de împiedicarea umflării și migrării cernelilor. Între foile recent încliate și uscate, înaintea răsfoielii, au fost așezate precautiv materiale absorbante neșesute (șervețel ofset) cu suprafață netedă, neaderentă (foto 9).

Înclierea a adus un rezultat frumos. Foile nu s-au ondulat și nu s-au format halouri de apă. Acesta poate fi datorat și lipsei din hârtie a unei cantități mari de produși de descompunere solubile în apă. Rezultatul este fericit, pentru că în cazul în care am fi forțat tratarea umedă a cărții, care ar fi însemnat desfacerea legăturii de 400 de ani, poate nu am fi primit diferență atât de semnificativă, vizibilă, cât a oferit curățirea uscată și înclierea.

Repararea foilor

Marginile foilor consolidate prin încliere puteau fi completate și eventual cașurate. Completarea prin metoda turnării manuale a pastei de hârtie nu poate fi efectuată într-un volum legat. Din această cauză, pentru completa-

rea manuală a lipsurilor au fost pregătite preliminar hârtii turnate din pastă de hârtie colorată potrivit originalului. Pasta de hârtie s-a compus din hârtie veche (după înmuiere și curățire în apă cu hidroxid de calciu), respectiv din fibre noi de celuloză (celofibre) de in, cânepă și bumbac. Hârtiile colorate în patru tonuri diferite cu coloranți direcți de hârtie, au fost potrivite pentru completarea foilor de diferite tonalități. Partea superioară a coliilor, respectiv mijlocul blocului de carte au fost mai puțin uzate și înbrunite, decât partea inferioară și paginile anterioare și posterioare ale blocului de carte.

Soluții de reparare a foilor

Adezivul folosit a fost soluția gelatinoasă de Klucel G dizolvat în alcool-etilic de 70%.

1. Completarea lipsurilor mai mari cu hârtie turnată preliminar și cu margini rupte, desfibrate (*foto 10*).
2. Completarea lipsurilor mai mici (de mărime 1–3 mm, și marginile de foi, care necesita consolidare mai ridicată) cu hârtie japoneză mai puternică/tare, gălbuie.
3. Consolidarea marginilor de foi și a rupturilor fără lipsuri cu hârtie japoneză transparentă, subțire, ușoară.

Orificiile de insecte, aflate în partea inferioară a blocului de carte, nu au fost completate, fiindcă prin suprapunerea acestora blocul de carte s-ar fi îngroșat neuniform. Aceste lipsuri nu erau pe margini, nu au fost rupte și în așa fel nu au slăbit foile însăși. Completarea lipsurilor aflate pe margini, ori rupte până la șnit au fost completate cu hârtie japoneză subțire, transparentă, evitând îngroșarea foilor.

Canturile interioare (spre cotor) ale colilor trebuiau să fie completate mai limitat. Cotorul legăturii de piele s-a uscat, s-a contractat de-a lungul secolelor, volumul prezenta poziție căscată. În același timp, evitarea tăierii șanțului de articulație a fost un principiu de urmat în timpul restaurării.

În timpul încheierii și reparării foilor, cotorul trebuia să fie înmuiat, umezit prin licheruire repetată. Ca urmare, pielea deshidratată, rigidă s-a muiat treptat și cartea putea fi închisă mai ușor. Independent de acesta, completările trebuiau să fie minime și doar pe locurile strict necesare, de preferință pe margini, cu fâșii de hârtie japoneză subțire, transparentă, cu margini desfibrate.

Relipirea câtorva pagini ieșite, rupte din bloc a fost făcută cu adezivul mai puternic decât Klucel G, denumit Tylose MH300P pe bază apoasă, de 10–20% (foarte dens, vâscos), prin umezire minimă (*foto 11–13*).

Reintegrare cromatică

După completarea foilor, pe partea inferioară și superioară a șnitului longitudinal (cel paralel cu cotorul cărții), respectiv o parte pe șnitul inferior a cărții trebuiau să fie efectuate retușuri pentru a oferi cărții unitate estetică.

Cărțile de tip bizantin au fost păstrate în poziție orizontală, datorită capitalband-ului ieșit din înălțimea cărții,

iar toate cele trei șnituri au fost pictate. Acest volum probabil a fost depozitat pe raft în poziție verticală, pe șnitul inferior al cărții, conform metodei europene. Degradările capitalband-ului și a șnitului inferior demonstrează această ipoteză. Culoarea șnitului inferior s-a șters, a dispărut integral, deoarece udarea și mușcărea a avut loc dinspre partea de jos. Culoarea șnitului probabil a dispărut de pe suprafață în urma efectului umidității și a degradărilor mecanice. Această degradare, uzură funcțională își capătă valoare istorică. Din acest motiv reintegrarea cromatică la culoarea originală, roșu-maroniu a fost efectuată doar pe șnitul superior (capul blocului de carte) și pe cel longitudinal (buza cărții), iar șnitul inferior a fost retușat într-un ton verde-maroniu murdar, șters (*foto 14–15*).

Reintegrarea cromatică a fost efectuată cu pensulă umedă și acuarelă. Culoarea roșiatică putea fi obținută din Siena arsă, roșu englez, roșu de cadmiu, umbră naturală și umbră arsă, respectiv puțin gri Paynes. Culoarea murdară a șnitului inferior a fost pregătită din sevă verde, Siena naturală, umbra naturală, gri Paynes și puțin negru de fildeș. O parte a retușului a fost făcută pe volumul închis strâns, cu pensulă rotundă 2 și 5 de păr, marginile foilor cu pensulă rotundă 5 de păr.

Digitalizare

Digitalizarea pe coli a volumului prezintă scopul de a proteja originalul. Volumul digital fotografiat cu rezoluție înaltă este potrivit pentru citire, cercetare. Denumirea imaginilor urmărește numerotarea paginilor.

Completarea scoarțelor

Pentru restabilirea unității estetice a cărții era necesară completarea colțurilor rupte ale scoarțelor de lemn. Curățirea uscată a coperților de lemn a fost efectuată cu gumă Factis S 20, pensulă și aspirator, evitând zonele desenate, scrise. Orificiile de zbor ale insectelor au fost curățate cu pensulă mică și ac. În câteva găuri se observau cantități mici de rumeguș de lemn mai deschise la culoare, formate în urma roaderii insectelor. Atac xilofag activ nu era detectabil, însă pentru oprirea eventualului atac, a fost efectuată o dezinsecție prin injectare. Substanța folosită pentru dezinsecție a fost soluția fungicidă Preventol ON Extra (2 fenil fenolat de sodiu) de 1% dizolvat în alcool etilic, care nu a determinat decolorarea pielii în timpul probelor.

Cele două colțuri inferioare ale coperții anterioare și posterioare au fost completate cu rășina epoxidică bicomponentă Uverapid 20 (se întărește după 20 de minute), amestecat cu rumeguș de lemn de esență tare. Adaosul de rumeguș a crescut timpul de uscare/întărire de 20 de minute a rășinii, dar a oferit o completare destul de tare. Datorită încetării uscării completarea putea fi formată mai potrivit. Întărirea totală are loc după 24 de ore, completările pielii au fost realizate cu două zile după repararea scoarțelor de lemn (*foto 16*).

Curățirea și repararea învelitoarei de piele

Curățirea uscată a învelitoarei de piele a fost efectuată cu gumă și burete Wishab, cârpă moale și pensulă. În timpul reînclieirii și reparării hârtiei, cotorul s-a muiat semnificativ în urma licheruirii alcoolice.¹ Curățirea a fost realizată după probe de solubilizare în special prin licheruire alcoolică cu tampoane ușor umezite, alternativ prin licheruire apoasă.² Completările lipsurilor mai mari de piele pe colțurile scoarțelor a fost făcută cu piele de capră tăbăcită vegetal de culoare potrivită originalului. Capișoanele nu au fost completate pentru a evita îngroșarea pielii (prin suprapunere), care ar fi determinat tensiune în șanțul de articulație contractat, strâns. Adezivul folosit a fost amestecul de amidon de grâu și de orez în proporție de 1:1 și puțin clei de piele.

Orificiile de zbor de o cantitate semnificativă, 70–80 bucate, cu diametru de 2–3 mm, aflate pe învelitoarea de piele au fost deranjante estetic. Aceste găuri mici, negre au ieșit prea mult la iveală. Completarea acestora s-a realizat prin chituiră cu răzătură de piele, rămas în urma subțierii pielii, subțire și de mărime 3–5 mm, respectiv cu amestecul amidonului de grâu cu cel de orez și clei de piele. După chituiră și uscare aceste buline au fost retușate cu acuarelă. Culorile reintegrării cromatice erau Siena naturală și arsă, umbra naturală și arsă, gri Paynes, amestecate cu Krapplack și negru de fildeș, care se potriveau bine cu tonul roșiatic al pielii și cu zonele mai întunecate. Retușarea suprafețelor uzate ale pielii s-a făcut cu acuarelă atât pe scoarțe cât și pe cotor (*foto 17*).

Reconstrucția închizătoarei metalice

Elementele esențiale ale legăturilor de cărți de tip bizantine sunt închizătoarele în formă de cârlig cu curelușe împletite plat din două sau trei fire, respectiv cuiele bătute în secțiunea transversală a scoarței. Acest tip de închidere este foarte sensibil, curelușele de piele de preferință fiind doar trecute prin cele două sau trei găuri, eventual lipite pe suprafața interioară a scoarței, fără să fie consolidate cu pană. De-a lungul timpului curelușele de piele de obicei se usucă, se contractă și se desprind sau se rup, iar închizătoarea metalică sau din fildeș se pierd împreună cu curelușe (*foto 18*).

În același timp este important din punct de vedere istorico-didactic și al expunerii, cunoașterea tipului de închizătoare caracteristice acestor cărți. Închizătoare originale sunt foarte puține în colecțiile maghiare. Pe baza celor existente am reconstruit partea metalică. Închizătoarele au fost pregătite din alamă, prin ferestruire și patinare artificială. Pe versoul închizătoarelor am gravat inscripția „COPY 2014” (*foto 19*).

¹ Pregătirea licherului alcoolic: apă distilată 100 ml, alcool izopropilic 100 ml, ulei pentru copite 30 ml, soluția apoasă a sulfatului de alcool gras 3 ml.

² Pregătirea licherului apos: apă distilată 400 ml, soluția apoasă a sulfatului de alcool gras 40 ml, lanolină 10 g, ulei pentru copite 30 ml, soluția de Preventol ON Extra de 1% dizolvată în alcool etilic.

Închizătoarele nu-și capătă funcțiune mecanică! Cele două cuie de alamă în secțiunea transversală a copertii anterioare sunt originale. Datorită uscării pielii cotorului blocul de carte a ieșit din legătură. O caracteristică a cărților de tip bizantin constituie scoarțele fără muchie, adică mărimea copertilor de lemn și a blocului de carte este identică.

În cazul în care închizătoarele reconstruite ar trebuie să mențină cartea în poziție închisă, șniturile ar degrada mecanic în continuare. Din această cauză curelușele închizătoarelor au fost prescurtate, iar pentru carte s-a pregătit o cutie funcțională, care fixează cartea în poziție închisă (*foto 20–21*).

Curățirea și consolidarea capitalband-ului

Ațele capitalband-ului nu au părut sensibile în timpul probelor de curățire, de aceea au fost curățate prin tamponare precautivă cu alcool etilic 70%. Firele desprinse au fost relipite pe pânza cașurată pe cotorul cărții cu amestec de amidon de grâu și de orez (*foto 22–23*).

Tratarea și poleirea învelitoarei de piele

Luciul mătășos original al învelitoarei de piele, dispărut în urma licheruirii, putea fi reobținut prin ungerea suprafeței cu pastă pentru conservarea și îngrijirea pielii Cire 213³ și poleirea după penetrarea acesteia cu piele de cerb (*foto 24*).

Pregătirea mijloacei de depozitare

Cartea restaurată a primit un ambalaj din carton neacid. Aceasta este fixat cu o tecă cu scoarțe tari, învelite în pânză, înzestrat pe cele trei laturi cu benzi, care pot fi legate, deci poate prelua funcțiunea închizătoarelor cărții. În același timp această tecă poate fi deschisă (la un unghi de 34–45 de grade) odată ce cutia decorativă a cărții este deschisă, iar cartea restaurată poate fi așezată și răsfoită pe aceasta. Cu ajutorul acestei teci, deschiderea totală a cărții nu trebuie forțată. Cutia cu coperti tari protejează cartea împotriva efectelor mecanice și ambientale (*foto 25*).

Depozitarea cărții restaurate

Cartea restaurată se recomandă să fie păstrată în depozit, ambalat în cutia ei, în poziție orizontală. Parametrii climatice în depozit în cazul cărții sunt ideale la temperatură de 18°C și umiditatea relativă între 45–50%.

În cazul în care se cercetează conținutul cărții, este oportună folosirea variantei digitalizate, protejând astfel originalul (*foto 26–29*).

³ Pastă pentru îngrijirea pielii folosită în Biblioteca Națională al Franței. Componenta: apă 40%, ulei pentru copite 10–18%, ceară de albine 5%, vaselină 5%, dezinfectant 2%, oleat de potasiu 1%, ulei de silicon 1%, emulgator.

Posibilitatea restaurării cărții trebuie mulțumit conducătorului bibliotecii Muzeului Regelui Sfânt Ștefan, Braila Mária, consultația de restaurare lui Orosz Katalin (DLA) și Peller Tamás, profesorii Universității de Artă Plastică al Ungariei, iar ajutorul la pregătirea reconstrucțiilor închizătoarelor lui Orosz Péter, artist restaurator metal-orfevru.

Eszter Lili Fa

legător de carte, restaurator carte și hârtie
studentă la Universitatea de Artă Plastică,
Departamentul de Restaurare de Artă Aplicată,
Specializarea de Restaurare Hârtie și Piele
E-mail: falili.rest@gmail.com

LISTA FOTOGRAFIILOR

- Foto 1.* Cartea înainte de restaurare.
Foto 2. Învelitoarea de piele a cărții înainte de restaurare.
Foto 3. Colțurile scoarțelor de lemn sunt uzate, prezintă lipsuri de diferite dimensiuni. Pe învelitoarea de piele și scoarțele de lemn puteau fi urmărite mușcăturile și orificiile de zbor ale insectelor.
Foto 4. Capitulband-ul se continuă și pe suprafața muchiiilor copertei. Cusătura decorativă din fir de mătase s-a rupt în multe locuri și s-a murdărit.
Foto 5. Prima pagină a cărții.
Foto 6. Halouri de apă pe partea inferioară a cărții. Benzile întunecate, treptate existente în jurul halourilor de apă demonstrează udările repetate ale cărții, urmate de uscări lente.
Foto 7. Margini sfărâmate de pagină cu rupturi de diferite dimensiuni.
Foto 8. Culoarea roșie este păstoasă și nerezistentă la apă. Urme de migrare a culorii pot fi urmărite pe numeroase locuri.
Foto 9. Reînclieirea primei pagini.
Foto 10. Completarea lipsurilor cu hârtie turnată preliminar și hârtie cu margini destrămate.
Foto 11. Blocul de carte completat parțial.
Foto 12. Primele coli înainte de completare.
Foto 13. Primele coli după completare.
Foto 14. Șnitul longitudinal al cărții înainte de retușare.
Foto 15. Șnitul longitudinal al cărții după retușare.
Foto 16. Completarea lipsurilor scoarței de lemn.
Foto 17. Retușarea completărilor de piele cu acuarelă.
Foto 18. Urma curelușelor pentru închizătorile metalice împletite plat cu trei fire, caracteristice legăturilor bizantine, pe scoarța posterioară. În orificiile se văd fragmentele curelușelor originale.
Foto 19. Închizătoarele reconstruite din alamă în formă de cârlig și curelușe noi cu împletitură plată
Foto 20. Închizătoarea reconstruită nu își capătă funcție mecanică
Foto 21. Cartea este fixată strâns în stare închisă prin intermediul unei mape așezate în cutia cărții
Foto 22. Completarea capișoanelor ar fi determinat tensiionarea șanțului de articulație.
Foto 23. În urma licheruirii cotorului cărții învelitoarea de piele s-a muiat și a permis închiderea cărții.
Foto 24. Cartea a reobținut luciul după poleire.
Foto 25. Mapa care fixează poziția închisă a cărții funcționează în stare deschisă ca pupitru și ca instalație.
Foto 26. Foaia de titlu după restaurare.
Foto 27. Cartea după restaurare. Petele de ceară nu au fost îndepărtate pentru că sunt martori ai utilizării, a istoriei cărții.
Foto 28. Șnitul inferior al cărții după restaurare.
Foto 29. Închizătoarea reconstruită pe cartea restaurată.

Traducere: Júlia Tövissi